

ՆԻԿՈԼԱՅ ԱՌՈՒՍՏԱՄՅԱՆ

Հայաստանի Հանրապետության արդարադատության
նախարարի տեղակալ

ՊԱՏԺԻՑ ՊԱՅՄԱՆԱԿԱՆ ՎԱՂԱԺԱՄԿԵՏ ԱԶԱՏՄԱՆ ԱՐԴԻ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Պատիժը քրեական իրավունքի հիմնական ինստիտուտներից մեկն է և իրենից ներկայացնում է պետության արձագանքը անձի կողմից հանցագործության կատարմանը, հանցագործություն կատարած անձի համար՝ նրա կողմից կատարված արարքի քրեաիրավական բացասական հետևանքն է:

Պատիժը պետական հարկադրանքի միջոց է, որը նշանակվում է դատարանի դատավճռով հանցագործություն կատարելու մեջ մեղավոր ճանաչված անձի նկատմամբ և կայանում է դատապարտյալին իրավունքներից և ազատություններից օրենքով սահմանված կարգով զրկելու կամ սահմանափակելու մեջ:

Պատիժների կատարմամբ իրականացվում են պատժի՝ օրենքով նախատեսված նպատակները, այդ թվում՝ դատապարտյալների ուղղումը: Եթե դատապարտյալների ուղղումը՝ որպես պատժի նպատակ, իրականացվել է մինչև պատժի ժամկետի ավարտը, ապա պատժի հետագա կրումը դադարում է աննպատակահարմար: Այդ պատճառով, մարդասիրության սկզբունքին համապատասխան, օրենքը դատարանին հնարավորություն է տալիս պատիժը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատել այն անձանց, ովքեր ուղղվելու համար կարիք չունեն նշանակված պատժի մնացած մասը կրելու: Այս պարագայում պատժի կրումից վաղաժամկետ ազատելը մի կողմից հանդիսանում է իրենց ուղղումն ապացուցած դատապարտյալների համար խրախուսանքի, իսկ մյուս կողմից՝ պատիժը կրելու ընթացքում դատապարտյալների կողմից օրինակելի վարքագծի դրսևորման խթանիչ միջոց¹: Ասվածից հետևում է, որ այն դատապարտյալների պայմանական վաղաժամկետ ազատումը, ովքեր դրան արժանացել են, նպաստում է պատժի առջև դրված խնդիրների արագ և արդյունավետ լուծմանը, և դրանով նպաստում է նաև հանցավորության դեմ պայքարին: Նույն սկզբունքն ամ-

րագրված է նաև Եվրոպայի խորհրդի նախարարների կոմիտեի պայմանական ազատման (պայմանական վաղաժամկետ ազատման) մասին 2003 թվականի սեպտեմբերի 24-ին ընդունված թիվ (2003) 22 հանձնարարականում (այսուհետ՝ Հանձնարարական), որի 3-րդ կետի համաձայն՝ պայմանական ազատումը պետք է նպատակ ունենա աջակցել դատապարտյալներին տեղափոխվելու բանտային կյանքից օրինապահ կյանքի հասարակության մեջ՝ հետ-ազատման պայմանների և հսկողության միջոցով, ինչը կաջակցի հանրային անվտանգության ապահովմանը, ինչպես նաև հասարակության մեջ հանցավորության նվազեցմանը:

Խնդրո առարկայի շուրջ առավել ամբողջական պատկերացում կազմելու նպատակով դիտարկենք, թե ինչպես են կարգավորված պայմանական վաղաժամկետ ազատման ինստիտուտին վերաբերող հիմնահարցերը տարբեր երկրներում:

Անգլիայում (Մեծ Բրիտանիա), օրինակ, վաղաժամկետ կարող են ազատվել որոշակի ժամկետով դատապարտված անձինք: Պայմանական վաղաժամկետ կարող են ազատվել նաև նրանք, ովքեր դատապարտված են ցմահ ազատազրկման²:

Պայմանական վաղաժամկետ անձը կարող է ազատվել պատժի ժամկետի մեկ երրորդից ոչ պակասը կրելուց հետո կամ ազատազրկման 12 ամիսը կրելուց հետո, կամ ցմահ ազատազրկման դեպքում՝ Պայմանական վաղաժամկետ ազատման հանձնաժողովի կամ Պետ. քարտուղարի համաձայնությամբ (Secretary of State): Պայմանական վաղաժամկետ ազատելու համար հիմք կարող են հանդիսանալ ոչ միայն լավ վարքագիծը, այլև կարծիքն այն մասին՝ կարող է արդյոք դատապարտյալը ճիշտ կյանք վարել «բանտի պատերից դուրս»: Պայմանական վաղաժամկետ ազատվածների նկատմամբ հսկողությունն իրականացնելու պարտականությունը դրվում է պրոբացիայի համապատասխան ծառայողի վրա: Ցուցումները խախտելու

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

դեպքում պայմանական վաղաժամկետ ազատելու մասին լիցենզիան կարող է հետ կանչվել Պետ. քարտուղարի (Secretary of State) կողմից, ինչին հետևում է տեղափոխումն ուղղիչ հիմնարկ՝ պատժի կրումը շարունակելու համար³ :

Պայմանական վաղաժամկետ ազատման հանձնաժողովը գործադիր ոչ գերատեսչական մարմին է: Նրա անդամները նշանակվում են արդարադատության նախարարի (Justice Secretary) կողմից, և նրանք իրականացնում են դատապարտյալների բարեհաջող վերաինտեգրումը դեպի հասարակություն պաշտպանելու դերակատարումը: Հանձնաժողովի անդամները նաև պատասխանատու են պայմանական վաղաժամկետ ազատման ռիսկերի գնահատման համար: Հանձնաժողովը խորհուրդ է տալիս նախարարին մնան ռիսկերի վերաբերյալ և կայացնում է որոշում իր անունից: Հանձնաժողովի կազմավորումը նախատեսված է օրենքով, որը պահանջում է, որ այդ անդամն ունենա հետևյալ հատկանիշներից մեկը.

- դատական համակարգում աշխատանքի
- փորձ,
- հոգեբույժ,
- պրոբացիոն ծառայող,
- քրեաբան:

Հանձնաժողովը բաղկացած է 170 անդամից, որը ներառում է ոչ լրիվ դրույքով ղեկավար, ոչ լրիվ դրույքով դատավոր-ղեկավարի տեղակալ, լրիվ դրույքով և ոչ լրիվ դրույքով անկախ անդամներ և ոչ լրիվ դրույքով դատական ծառայող, հոգեբույժ, հոգեբան, պրոբացիոն ծառայող և քրեաբան անդամներ: Հանձնաժողովին սպասարկում են գործադիր տնօրենը և 100 հոգանոց անձնակազմը:

Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներում պայմանական վաղաժամկետ ազատման համակարգն ունի բավականին հետաքրքիր առանձնահատկություններ: ԱՄՆ-ի քրեական իրավունքում պայմանական վաղաժամկետ ազատումը՝ ազատումն է ազատագրկման վայրից մինչև դատավճռով կամ օրենքով նշանակված պատժի առավելագույն ժամկետը լրանալը, այն պայմանով, որ ազատվածը որոշակի ժամանակահատվածում անվերապահորեն հետևի որոշակի պայմանների (լավ վարքագիծ ունենա, խախտումներ թույլ չտա, այլ հանցագործություններ չկատարի և այլն)⁴: Պայմանական վաղաժամկետ ազատումը թույլատրվում է ոչ պակաս, քան երեք հիմքերի միաժամանակյա առկայու-

թյան դեպքում.

- 1) եթե օրենքը չի արգելում որոշակի հանցագործություններ կատարած անձանց վաղաժամկետ ազատումը,
- 2) եթե դատապարտյալը կրել է պատժի որոշակի ժամկետը,
- 3) եթե մարմինը, որի վրա դրված է հարցի լուծումը, ճանաչում է, որ տվյալ դատապարտյալը «իրեն լավ է պահել» և ընդունակ կլինի ազատումից հետո կատարել ցուցումները:

Հազվադեպ չեն դեպքերը, երբ պայմանական վաղաժամկետ ազատման ենթակա չեն ցմահ ազատագրկման, սպանության, բռնաբարության համար դատապարտված անձինք, ովքեր փախուստի փորձ են կատարել: Որոշ նահանգներում ցմահ ազատագրկման դատապարտված անձանց համար սահմանվում են ազատագրկման առավել բարձր ժամկետներ, որոնք հիմք են տալիս պայմանական վաղաժամկետ ազատման հարցը քննարկել 35 և ավելի տարի անց:

Պայմանական վաղաժամկետ ազատման համար հիմք հանդիսացող ժամկետը դատավճռում սահմանված նվազագույնն է: Եթե այն սահմանված չէ, ապա պայմանական վաղաժամկետ ազատման համար հիմք է հանդիսանում որոշակի պատժի կամ անորոշ դատավճռով սահմանված պատժի առավելագույնի մասը (1/2, 1/3 կամ 2/3):

Մինչև պայմանական վաղաժամկետ ազատման մասին գործի լուծումը դատապարտյալը պետք է նախապատրաստի պայմանական վաղաժամկետ ազատումից հետո իր ազատության մեջ գտնվելու պլանը՝ նշելով, թե որտեղ և ում հետ է նա ապրելու, ինչով է պատրաստվում զբաղվել, ինչպիսի ապրելակերպ է վարելու:

Վաղաժամկետ ազատման պայմաններն են՝

- 1) նոր հանցագործություն չկատարելը.
- 2) այլ պարտականությունների կատարումը, որոնք նախատեսված են այն անձանց համար, ում նկատմամբ պրոբացիա է նշանակված:

Պայմանական վաղաժամկետ ազատման հարցը լուծող մարմինները պայմանական վաղաժամկետ ազատման խորհուրդները կամ բյուրոներն են, որոնք կազմված են նախկին բանտային ծառայողներից կամ այլ հաստատություններում (հաճախ բանտերում) ծառայող անձանցից: Վերջիններս հաճախ իրենց պարտականությունները

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

կատարում են համատեղությամբ: Վեց նահանգներում հարցը լուծում է նահանգապետը իրեն կից գտնվող խորհրդի հետ խորհրդակցելուց հետո: Այս մարմինները լուծում են ինչպես պայմանական վաղաժամկետ ազատման և պայմանական ազատվածների նկատմամբ հսկողություն կազմակերպելու հարցերը, այնպես էլ ազատագրկման վայրեր հետ ուղարկելու հարցը:

Ֆրանսիայում պատժի հետագա կրումից ազատումը՝ վաղաժամկետ պայմանական կամ առանց պայմանի ազատմանը վերաբերող իրավահարաբերությունները կարգավորվում են Ֆրանսիայի 1958 թվականի Քրեական դատավարության օրենսգրքով⁵: Քրեական դատավարության օրենսգրքի համաձայն պայմանական վաղաժամկետ ազատման համար հիմք են ծառայում՝

- 1) «սոցիալական վերաադապտացման մասին ծանրակշիռ տվյալների առկայությունը»,
- 2) ազատագրկման ժամկետի ոչ պակաս, քան կեսը կրելը (ռեցիդիվիստների համար՝ 20 տարի, ցմահ ազատագրկման դատապարտվածների համար՝ 18 տարի (ՔԴ-Օ 729-րդ հոդված)):

Պայմանական վաղաժամկետ ազատում չի կարող տրամադրվել դատարանի կողմից որոշված անվտանգության ժամկետի ընթացքում (դա այն ժամկետն է, որը նշանակվում է ծանր հանցագործություններ կատարելու համար դատապարտվելու դեպքում):

Պայմանական ազատման իրավունքը պատկանում է պատիժների կատարման գծով դատավորին և պատիժների կատարման գծով դատարանին: Եթե դատապարտյալին նշանակվել է մինչև 10 տարի ժամկետով ազատագրկում կամ պատիժը կրելուն մնացել է 3 տարի, ապա որոշումն ընդունում է պատիժների կատարման գծով դատավորը, իսկ մնացած բոլոր դեպքերում պայմանական վաղաժամկետ ազատումը տրամադրում է պատիժների կատարման գծով դատարանը (ՔԴ-Օ 730-րդ հոդված): Պայմանական վաղաժամկետ ազատման տրամադրումն ուղեկցվում է, այսպես կոչված, «հատուկ պայմաններով» և «աջակցության ու վերահսկողության միջոցներով», «որոնք կոչված են հեշտացնել և հաստատել ազատվածի վերադարձը նորմալ կյանքի» (ՔԴ-Օ 731-րդ հոդված): Այդպիսի միջոցների կիրառման ժամկետը որոշվում է պայմանական վաղաժամկետ ազատման մասին որոշման մեջ: Այն չի կարող պատժի չկրած մասից պա-

կաս լինել և կարող է գերազանցել ոչ ավելի, քան մեկ տարով: Այնուամենայնիվ, այդպիսի միջոցների կիրառման ժամկետը չպետք է գերազանցի տասը տարին: Յմահ ազատագրկման դատապարտված, իսկ հետագայում պատժի կատարումից ազատված անձի համար այդպիսի ժամկետը կազմում է ոչ պակաս, քան հինգ տարի և ոչ ավել, քան տասը տարի (ՔԴ-Օ 732-րդ հոդված)⁶:

Պայմանական վաղաժամկետ ազատման մասին որոշումը կարող է վերացվել «նոր դատապարտման, հայտնի դարձած վատ վարքագծի դեպքում», պայմանական վաղաժամկետ ազատման մասին որոշմամբ հատուկ սահմանված ազատման պայմանների խախտման դեպքում: Պայմանական վաղաժամկետ ազատումը վերացնելու դեպքում անձի կողմից նոր հանցագործություն կատարելու կապակցությամբ այդ հանցագործության համար պատժին միացվում է նախկին դատապարտման չկրած ժամկետը: Իսկ եթե սահմանված ժամկետի ընթացքում պայմանական վաղաժամկետ ազատումը չի վերացվում, ազատումը դառնում է վերջնական: Պատիժը համարվում է կրած պայմանական վաղաժամկետ ազատման օրվանից:

Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետությունում ազատագրկման ձևով պատժից պայմանական վաղաժամկետ ազատումը կարող է կիրառվել դատարանի կողմից, եթե՝

- 1) դատապարտյալը կրել է պատժի 2/3-ը (բոլոր դեպքերում 2 ամսից ոչ պակաս),
- 2) կարելի է ակնկալել, որ անձը և առանց պատժի հետագա կրման չի կատարի քրեորեն պատժելի արարք,
- 3) դատապարտյալը տվել է իր համաձայնությունը:

Որոշ դեպքերում դատարանն իրավունք ունի պայմանական վաղաժամկետ ազատել նաև ավելի քիչ ժամկետ կրելու պայմաններում, այսինքն՝ պատժի կեսը: Դա կարող է տեղի ունենալ այն դեպքում, երբ՝

- 1) դատապարտյալը ազատագրկման ձևով պատիժ է կրում առաջին անգամ,
- 2) նշանակված պատիժը չի գերազանցում 2 տարին,
- 3) գոյություն ունեն անձին և կատարված արարքը բնորոշող հատուկ հանգամանքներ⁷:

Պայմանական ազատվածի վրա տարած-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

վում են հատուկ ցուցումների և պարտականությունների կատարմանը վերաբերող բոլոր կանոնները, որոնք նախատեսված են պատժի կատարման հետաձգում տրամադրելիս: Ինչպես նաև նշանակվում է փորձաշրջան, և ազատվածն անցնում է օգնականի հսկողության տակ:

Պայմանական վաղաժամկետ ազատումը հնարավոր է նաև ցմահ ազատազրկման դեպքում: Դրա համար անհրաժեշտ են հետևյալ միաժամանակյա պայմանները՝

- 1) դատապարտյալը կրել է ազատազրկման 15 տարին,
- 2) պատժի հետագա կրման անհրաժեշտություն չկա,
- 3) գոյություն ունեն այլ պայմանական վաղաժամկետ ազատման համար պահանջվող նախադրյալներ:

Առանձնահատուկ կարևորություն են ներկայացնում նաև պատժից պայմանական վաղաժամկետ ազատման ընթացակարգերը տարբեր երկրներում, որոնցից որոշների մասին արդեն վերը նշվեց: Սակայն եթե փորձենք պատժից պայմանական վաղաժամկետ ազատման ինստիտուտները պայմանականորեն դասակարգել ըստ ձևերի, ապա միջազգային փորձի ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ դրանք հիմնականում գործում են դատական, արտադատական և խառը ձևերով:

Այժմ փորձենք միջազգային փորձն ուսումնասիրել ըստ հիշյալ պայմանական դասակարգման:

Դատական ընթացակարգի օրինակ է գործում նաև *Իսպանիայում*,² որտեղ պատժից պայմանական վաղաժամկետ ազատման հարցը լուծում է հսկող դատարանը՝ բանտի վարչակազմի միջնորդությամբ:

Ալբանիայում ևս պատժից պայմանական վաղաժամկետ ազատման հարցը լուծում է դատարանը՝ հասարակական կազմակերպության, պետական կառավարման մարմնի կամ դատապարտյալի միջնորդությամբ:

Շվեդիայում պատժից պայմանական վաղաժամկետ ազատման հարցը լուծում է դատարանը՝ պատիժների վաղաժամկետ ազատման և այլընտրանքային պատիժների կատարման ծառայության եզրակացության հիման վրա:

Պատժից պայմանական վաղաժամկետ

ազատման դատական ընթացակարգ է գործում նաև *Էստոնիայում*:

Պատժից պայմանական վաղաժամկետ ազատման արտադատական ընթացակարգը նույնպես ունի որոշակի տարածում մի շարք (հիմնականում՝ անգլո-սաքսոնական) երկրներում:

Այսպես՝ *Ավստրալիայում* և *Նոր Զելանդիայում* պատժից պայմանական վաղաժամկետ ազատման հարցը լուծում է պայմանական վաղաժամկետ ազատման հանձնաժողովը: Այն օրենքով նախատեսված անկախ մարմին է, որը չի մտնում ո՛չ կառավարության, ո՛չ քրեակատարողական ծառայության, ո՛չ արդարադատության նախարարության, ո՛չ ոստիկանության իրավասության տակ: Այն բաղկացած է 17 դատավոր անդամից և 17 ոչ դատավոր անդամից: Թափուր տեղեր առաջանալու դեպքում դրանց վերաբերյալ տրվում է հայտարարություն, և անդամները Գերագույն դատավորի առաջարկությամբ նշանակվում են կառավարության ղեկավարի (Governor General) կողմից: Բանտեր այցելող խումբը բաղկացած է երեք հոգուց, որոնցից երկուսը պետք է լինեն ոչ դատավոր անդամներ, իսկ խմբի ղեկավարը՝ դատավոր անդամ: Խումբը նվազագույնը ամիսը մեկ անգամ պետք է այցելի քրեակատարողական մեկ հիմնարկ: Հանձնաժողովի կազմից բաղկացած հինգ հոգանոց ընդլայնված խումբը երեք ամիսը մեկ անգամ պետք է այցելի յուրաքանչյուր շրջան և հանդիպի բոլոր դատապարտյալներին, որոնց վաղաժամկետ ազատման ժամկետը վրա է հասել, և այդ բոլոր դատապարտյալները իրենց ժամկետը լրանալուց 12 ամսվա ընթացքում պետք է պարտադիր հանդիպեն այդ հանձնաժողովին:

Կանադայի Ազգային պայմանական վաղաժամկետ ազատման հանձնաժողովը (National Parole Board) բաղկացած է 37 (կարող է լինել մինչև 45) մշտական անդամներից և 37 ժամանակավոր անդամներից (կարող է լինել մինչև 40), որոնք նշանակվում են Governor in Council-ի՝⁸ կողմից նախարարի առաջարկությամբ՝ համապատասխանաբար 10 տարի և 3 տարի ժամկետով: Հանձնաժողովի նախագահը ևս նշանակվում է Governor in Council-ի կողմից մշտական անդամների կազմից, նախարարի առաջարկությամբ ժամանակավոր անդամների կազմից նշանակվում է նաև հանձնաժողովի գործադիր փոխստեղերը: Ժամանակավոր աշխատողն ունի նույն իրավունքները, ինչ մշտա-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

կանը:

Պատժից պայմանական վաղաժամկետ ազատման արտադատական ընթացակարգ է գործում նաև *Իսրայելում*⁹:

Այսպիսով, պայմանական վաղաժամկետ ազատման տարբեր երկրներում գոյություն ունեցող համակարգերի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ դրանք, անշուշտ, ունեն համապատասխան երկրի իրավական համակարգով պայմանավորված առանձնահատկություններ, սակայն մեկ բան ընդհանրական է, որ վաղաժամկետ ազատման համար անհրաժեշտ է համապատասխան հիմքերի և պայմանների առկայություն: Դրանք են՝

- 1) պատժի որոշակի ժամկետն արդեն իսկ կրած լինելը,
- 2) դատապարտյալի դրական վարքագիծը,

որը հնարավորություն է տալիս կարծելու, որ պատժի հետագա կրման անհրաժեշտությունը բացակայում է,

3) նոր հանցագործություններ չկատարելու և պրոբացիայի մարմինների կողմից պահանջվող պարտականությունների կատարման անհրաժեշտությունը (հսկողության միջոցներ),

4) նշված հարցը լուծող մարմինը վաղաժամկետ ազատումը մերժելու դեպքում պետք է մանրամասն հիմնավորի, թե դատապարտյալը որ չափանիշին չի համապատասխանում և ինչու:

Պետք է նշել նաև, որ հիշյալ այն երկրներում, որտեղ գործում է պատժից պայմանական վաղաժամկետ ազատման դատական ընթացակարգը, բանտի վարչակազմի և դատարանի միջև միջանկյալ հանձնաժողովներ գոյություն չունեն:

Շարունակությունը՝ հաջորդ համարում:

¹ Տե՛ս Рыбак М.С. Вопросы правового стимулирования и проблемы субъективного права на льготу осужденного к лишению свободы в современных условиях // Современные проблемы правоприменительной деятельности органов УИС в РФ. Сб. статей Саратов, 2002.

² Տե՛ս Liebling A. & Maruna S. (2005) *The Effects of Imprisonment*. Cullompton: Willan.

³ Տե՛ս http://www.paroleboard.gov.uk/policy_and_guidance/

⁴ Տե՛ս Gormsen L. (2007). On the Hill, Experts Call for Change. *Corrections Today*. December 2007. Vol. 69. Issue 6, p. 68 http://www.reentrypolicy.org/announcements/Senate_Passes_SCA Manitonquat. (1996). *Ending Violent Crime: A Vision of a Society Free of Violence*. Publisher.

⁵ Տե՛ս Pierre Pïlissier, «Editorial», *Champ pïnal, Editoriaux* Editoriaux archivïys, [En ligne], mis en ligne le 18 avril 2006.

⁶ Տե՛ս *Act no. 2004-204 of 9 March 2004 art.162 VIII Official Journal of 10 March 2004, in force 1 January 2005.*

⁷ Տե՛ս Персесян А.А. Вопросы наказуемости в уголовном праве ФРГ и США. - М.: Наука, 2005.

⁸ Տե՛ս Պաշտոնատար անձ, որը կառավարության առաջարկով նշանակվում է թագուհու կողմից և համարվում է նրա ներկայացուցիչը:

⁹ Տե՛ս *Международное право*. - М.: Наука, 2005.

¹⁰ Տե՛ս Никифоров Б.С., Решетников Ф.М. *Современное американское уголовное право*. - М.: Наука, 2006.